

ZARZĄDZENIE NR 8
NACZELNEGO DYREKTORA ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH
z dnia 22 maja 1961 r.

w sprawie wytycznych do opracowania zbiorów pieczęci przechowywanych w archiwach
państwowych¹

§ 1. Archiwa państwowe będą opracowywać zbiory pieczęci według wytycznych stanowiących załącznik do niniejszego zarządzenia.

§ 2. Archiwa będą sporządzały po 2 fotografie pieczęci oraz po 2 egzemplarze kart inwentarzowych i katalogowych, z których jeden komplet będą nadsyłały w terminach półrocznych do Pracowni Sfragistycznej przy Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Termin przysyłania pierwszej partii sporządzonych fotografii oraz kart inwentarzowych i katalogowych ustala się na dzień 31 grudnia 1961 r.

¹ Źródło: Reg. NDAP (radca prawny), Zarządzenia 1960-1965, k.92-111. Druk.: Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r., Warszawa 1962, s.146-161; S. Sierpowski ..., Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł., T.II, Poznań 1993, s.103-114. Nadal obowiązuje

WYTYCZNE

w sprawie opracowywania zbiorów pieczęci

Część I

UWAGI OGÓLNE

1. Pojęcie zbioru pieczęci. Na zbiór pieczęci składają się:
 - 1.1. pieczęcie (oryginały odcisków) związane fizycznie z aktami,
 - 1.2. pieczęcie luźne, tj. nie mające żadnego związku z materiałem aktowym,
 - 1.3. tłoki pieczętne (typariusze),
 - 1.4. reprodukcje (odlewy, fotografie, kopie, odrisy itp.).
2. Podział zbioru pieczęci. Zbiór pieczęci można podzielić:
 - 2.1. ze względów merytorycznych na:
 - 2.1.1. oryginały odcisków (pieczęcie właściwe),
 - 2.1.2. oryginały tłoków,
 - 2.1.3. reprodukcje odcisków i tłoków,
 - 2.2. ze względu na materiał z jakiego wykonane są pieczęcie i ze względu na sposób związania ich z materiałem aktowym na:
 - 2.2.1. pieczęcie woskowe wiszące (lub luźne),
 - 2.2.2. pieczęcie metalowe wiszące (lub luźne),
 - 2.2.3. pieczęcie lakowe wiszące (lub luźne),
 - 2.2.4. pieczęcie woskowe i lakowe wyciśnięte na dokumencie, przez papier lub opłatek, na podkładzie z wosku, laku itp. (lub luźne)
 - 2.2.5. pieczęcie wyciśnięte przez papier,
 - 2.2.6. pieczęcie tuszowe odbite na papierze.
 - 2.3. ze względu na przynależność państwową właścicieli pieczęci na:
 - 2.3.1. pieczęcie polskie,
 - 2.3.2. pieczęcie obce.
 - 2.4. ze względu na osobę właściciela pieczęci na:
 - 2.4.1. pieczęcie książęce,
 - 2.4.2. pieczęcie królewskie (monarsze),
 - 2.4.3. pieczęcie kościelne (osób, zgromadzeń, zakładów i urzędów),
 - 2.4.4. pieczęcie władz miejskich (rada i ława) oraz korporacji miejskich (cechy),
 - 2.4.5. pieczęcie instytucji (władz i urzędów np. państwowych, sądowych, wojskowych, szkół i uczelni itp.),
 - 2.4.6. pieczęcie osób prywatnych.

2.5. ze względu na wyobrażenia napieczęte na:

2.5.1. pieczęcie portretowe (z głową, popiersiem, postacią stojącą, siedzącą, konną, klęczącą),

2.5.2. pieczęcie obrazowe (przedstawiające obraz np. budowlę i motywy architektoniczne, sceny treści religijnej, akcję, działanie itp.),

2.5.3. pieczęcie herbowe,

2.5.4. pieczęcie pismowe (z monogramem, z imieniem, z dewizą, z inicjałem itp.).

Uwaga: Wśród wymienionych wyżej rodzajów podziału pieczęci znaczenie zasadnicze dla prac archiwalnych posiadają podziały podane w punktach 2.1, 2.2 i 2.4. Pozostałe podziały posiadają charakter pomocniczy, ale dla naukowego opracowania zbioru istotny (szczególnie podział 2.5).

3. Opracowanie zbioru pieczęci. Przez opracowanie zbioru pieczęci rozumie się:

3.1. systematyzację i inwentaryzację pieczęci:

3.1.1. pieczęci związanych z aktami,

3.1.2. pieczęci luźnych,

3.1.3. tłoków pieczętnych,

3.1.4. reprodukcji pieczęci (odcisków i tłoków),

3.2. sporządzanie inwentarza kartkowego i katalogów pieczęci i tłoków:

3.2.1. ogólnego inwentarza kartkowego dla całego zbioru pieczęci,

3.2.2. katalogów zbiorczych tematycznych,

3.3. opracowanie indeksów:

3.3.1. osobowych,

3.3.2. geograficznych,

3.3.3. rzeczowych (np. według herbów szlacheckich),

Uwaga: Rozwinięcie punktu 3 ma miejsce w części II „Wytycznych” - Uwagi szczegółowe oraz w części III - Uwagi w sprawie sporządzania inwentarzy i katalogów pieczęci i tłoków.

4. Sporządzanie reprodukcji pieczęci. Sporządzanie reprodukcji pieczęci (z odcisków i tłoków) obejmuje:

4.1. sporządzanie odlewów (gipsowych, ceramicznych, siarkowych, metalowych i innych),

4.2. fotografowanie pieczęci.

Uwaga: Rozwinięcie punktu 4 ma miejsce w części II „Wytycznych” - Uwagi szczegółowe.

5. Zabezpieczanie zbioru pieczęci. Zabezpieczanie zbioru pieczęci sprowadza się do:

5.1. zabiegów konserwatorskich wstępnych możliwych do przeprowadzenia w archiwach, a polegających na:

5.1.1. czyszczeniu, myciu i dezynfekowaniu odcisków pieczętnych,

5.1.2. czyszczeniu i natłuszczaniu tłoków pieczętnych,

5.1.3. chronienia od wyginania się i pęknięcia odlewów gipsowych i ceramicznych z odcisków pieczętnych i tłoków,

5.2. zabiegów konserwatorskich możliwych do przeprowadzenia tylko w odpowiednich pracowniach specjalistycznych i konserwatorskich przez personel posiadający fachowe przygotowanie (np. w zakresie konserwacji zachowawczej woskiem i lakiem itp.)

Uwaga: Rozwinięcie punktu 5 ma miejsce w części II „Wytycznych” - Uwagi szczegółowe.

6. Przechowywanie zbioru pieczęci. Przechowywanie zbioru pieczęci sprowadza się do:

6.1. przechowywania pieczęci związanych z aktami archiwalnymi, w sposób właściwy dla akt,

6.2. przechowywania pieczęci luźnych, nie mających związku z materiałem aktowym

6.3. przechowywania tłoków pieczętnych,

6.4. przechowywania reprodukcji pieczęci.

Uwaga: Rozwinięcie punktu 6 ma miejsce w części II „Wytycznych”.

Część II

UWAGI SZCZEGÓŁOWE

1. Opracowanie zbioru pieczęci.

1.1. Pierwszą czynnością w zakresie opracowania zbioru pieczęci jest przeprowadzenie jego systematyzacji. Obejmuje ono:

1.1.1. powiązanie pieczęci luźnych, odłączonych od akt, a zidentyfikowanych co do przynależności aktowej z materiałem aktowym,

1.1.2. wyodrębnienie pieczęci luźnych, odłączonych od akt, a niezidentyfikowanych co do przynależności aktowej w kolekcję osobną i nadanie tym pieczęciom własnych sygnatur bieżących, od najstarszych egzemplarzy poczynając,

1.1.3. wyodrębnienie tłoków pieczętnych w kolekcję osobną i nadanie tym tłokom własnych bieżących sygnatur od najstarszych egzemplarzy poczynając.

1.2. Drugą czynnością w zakresie opracowania zbioru pieczęci jest przeprowadzenie jego pełnej inwentaryzacji dla:

a) pieczęci związanych fizycznie z aktami,

b) pieczęci luźnych, niezidentyfikowanych co do przynależności aktowej

c) tłoków pieczętnych,

d) reprodukcji odcisków i tłoków,

1.2.1. inwentaryzacja pieczęci związanych z materiałem aktowym jest dopełnieniem inwentaryzacji akt,

1.2.2. inwentaryzacja pieczęci luźnych oraz tłoków i reprodukcji posiada charakter odrębny i nie zależy od inwentaryzacji akt.

1.3. Trzecią czynnością w zakresie opracowania zbioru pieczęci jest sporządzenie inwentarzy i katalogów.

1.3.1. inwentarzem ogólnym dla zbioru pieczęci jest inwentarz kartkowy dla wszystkich pieczęci i tłoków,

1.3.2. w obrębie inwentarza kartkowego obowiązuje podział wg grup właścicieli pieczęci (por. część I, pkt 2.4.)

1.3.3. w obrębie grup właścicieli pieczęci obowiązuje podział alfabetyczny, wg nazw i imion własnych właścicieli pieczęci,

1.3.4. katalogi zbiorcze tematyczne dla zbioru pieczęci składają się z kart zbiorczych dla jednego rodzaju odcisku pieczęci,

1.3.5. w obrębie katalogów zbiorczych tematycznych obowiązuje podział wg grup właścicieli pieczęci (por. część I, pkt 2.4.),

1.3.6. w obrębie grup właścicieli pieczęci obowiązuje podział alfabetyczny wg nazw i imion własnych właścicieli pieczęci.

1.4. Kończącą czynnością w zakresie opracowania zbioru pieczęci jest sporządzenie indeksów osobowych, geograficznych i rzeczowych².

1.4.1. indeks osobowy w formie imiennego wykazu właścicieli tłoków pieczętnych powinien wykazać (poprzez sygnaturę dokumentu lub pieczęci luźnej) zachowane w zbiorze odciski wszystkich typów pieczęci używanych przez daną osobę,

1.4.2. układ indeksu powinien być skorowidzowy w porządku alfabetycznym, z zachowaniem podziału na grupy właścicieli pieczęci (por. część I pkt 2.4.),

1.4.3. indeks geograficzny w formie alfabetycznego wykazu miast i wsi używających pieczęci powinien wykazać (poprzez sygnaturę dokumentu lub pieczęci luźnej) zachowane w zbiorze wszystkie typy pieczęci używane przez daną miejscowość,

² Por. projekt wytycznych ... z dnia 28 lutego 1961 r., zob. poz. 135 oraz zarządzenie nr 3 NDAP z dnia 26 stycznia 1974 r., ..., zob. poz. 166

1.4.4. indeks rzeczowy np. herbów szlacheckich w formie alfabetycznego wykazu haseł tematycznych powinien wykazać (poprzez sygnaturę dokumentu lub pieczęci luźnej) wszystkie zachowane w zbiorze typy pieczęci związane np. wspólnym występowaniem jednego herbu.

Uwaga: Rozwinięcie wskazówek szczegółowych do p.1 - zob. część III „Wytycznych”.

2. Sporządzanie reprodukcji pieczęci.

2.1. Prace nad sporządzeniem odlewów pieczęci mogą być podjęte jedynie w archiwach posiadających odpowiednio przeszkolony personel.

2.2. Najwłaściwszą w tymczasowych warunkach formą reprodukcji pieczęci jest dokumentacja fotograficzna.

2.2.1. fotografowanie pieczęci zlecić należy specjalście w zakresie fotografii artystycznej, który przy pomocy nowoczesnego sprzętu wydobędzie wszystkie detale rysunku napieczętnego,

2.2.2. do fotografowania typować należy (w kolejności chronologicznej) najlepiej zachowane oryginalne pieczęcie spośród wszystkich odcisków tego samego tłoku,

2.2.3. pieczęcie należy fotografować na tle białym lub neutralnym, umieszczając wycinek podziałki centymetrowej (dla zachowania skali) na dole kadru,

2.2.4. fotografie wykonywać należy najmniej w dwóch odbitkach pozytywowych o wym. 13 cm x 18 cm,

2.2.5. odbitki pozytywowe fotografii pieczęci przechowywać należy w kopertach w pozycji pionowej. Na kopercie należy wyszczególnić imię lub nazwę właściciela pieczęci oraz sygnaturę dokumentu, z którym związana jest fotografowana pieczęć lub sygnaturę pieczęci luźnej.

3. Zabezpieczanie zbioru pieczęci.

3.1. Zabezpieczanie zbioru pieczęci w zakresie wstępnych zabiegów konserwatorskich polega przede wszystkim na czyszczeniu i myciu pieczęci woskowych³ i lakowych. Zabiegi te powinny w zasadzie poprzedzać prace inwentaryzacyjne nad zbiorem pieczęci.

3.1.1. pieczęcie woskowe i lakowe poważnie zabrudzone przemywa się wodą destylowaną wyjałowioną przy użyciu pędzla miękkołosego,

³ Por. wytyczne w sprawie konserwacji zapobiegawczej materiałów archiwalnych i mikrofilmów z dnia 29 lutego 1972 r., cyt. S. Sierpowski ..., s.187

3.1.2. po umyciu pieczęcie woskowe i lakowe należy wydezynfekować lekko pociągając je słabym roztworem ortofenylofenolu (do otrzymania w Centralnym Laboratorium Konserwacji Archiwaliów),

3.1.3. po umyciu i dezynfekcji pieczęcie woskowe i lakowe należy pozostawić na powietrzu w temperaturze pokojowej w celu dokładnego ich osuszenia.

3.2. W zakres zabiegów konserwatorskich wchodzi także tzw. konserwacja zachowawcza woskiem pieczęci woskowych i lakowych:

3.2.1. pieczęcie woskowe i lakowe połamane na niewielką ilość kawałków, bez ubytków skleić można dopasowując dokładnie części. Skleja się je tzw. balsamem kanadyjskim rozpuszczonym w małych ilościach benzenu toluenu zmieszanych w stosunku 1:1,

3.2.2. brakujące części miski i wykruszone części pieczęci woskowej lub lakowej można uzupełnić woskiem pszczelim w celu zapobieżenia dalszemu niszczeniu odcisku. Kolor uzupełnienia powinien kontrastować z barwą wosku użytego na odcisku oryginalnym.

Uwaga: Sklejanie pieczęci i uzupełnianie woskiem może być wykonywane tylko przez wyszkolony personel, najlepiej w pracowniach specjalistycznych konserwatorskich.

3.3. W zakresie czynności zabezpieczających zbiór pieczęci wchodzi także konserwacja tłoków i reprodukcji pieczęci:

3.3.1. tłoki pieczętno metalowe powinny być po wyczyszczeniu na sucho pokryte lekko odpowiednimi specyfikami konserwującymi (np. wazelina smarownicza dla żelaza) i zabezpieczone od porysowania,

3.3.2. tłoki pieczętno gumowe należy przeczyszczać na sucho i chronić przed wilgocią,

3.3.3. reprodukcje w postaci kopii galwanicznych, gipsowych i ceramicznych należy chronić od wyginania i pęknięć przechowując je w miejscach suchych, najlepiej na podkładzie z waty.

4. Przechowywanie zbioru pieczęci.

4.1. Pieczęcie związane fizycznie z aktami pozostawia się przy ich zespołach i wobec tego są one przechowywane w miejscach właściwych tym zespołom:

4.1.1. pieczęcie woskowe i lakowe związane fizycznie z aktami powinny być przechowywane w specjalnie dopasowanych pudełkach (najlepiej z tworzywa sztucznego). Nie należy owijać pieczęci w watę, ligninę, ani cienką bibułę, które wchłaniają tłuszcz zawarty w masie pieczętno i powodują jej kruszenie,

4.1.2. jeżeli wykonanie pudełek na pieczęcie jest niemożliwe należy pomieścić całe dokumenty wraz z pieczęciami w kopertach kartonowych z otworami wentylacyjnymi,

4.1.3. w celu zapobieżenia niszczeniu pieczęci woskowych i lakowych należy bezwzględnie przestrzegać zasady nieścieśniania dokumentów w pudłach i kartonach,

4.1.4. należy bezwzględnie unikać odłączania pieczęci od akt w celu stworzenia osobnego zbioru. Gdy pieczęć luźna lub oderwana jest zidentyfikowana co do przynależności do akt, należy ją włączyć do tych akt, jednak pod warunkiem, że jest niezbita pewność przynależności do nich danej pieczęci.

4.2. Pieczęcie luźne, niezidentyfikowane co do przynależności do akt, a także tłoki pieczętne oraz reprodukcje odcisków należy przechowywać w miejscach wyodrębnionych:

4.2.1. pieczęcie luźne w pudełkach jak dla pieczęci związanych fizycznie z aktami lub w kopertach składanych następnie do szuflad lub pudeł,

4.2.2. tłoki w szufladach lub pudłach zwrócone rączkami w jednym kierunku,

4.2.3. odlewy i reprodukcje plastyczne w pudełkach jak dla pieczęci związanych fizycznie z aktami składanych następnie do płaskich szuflad (jak do map) lub do pudeł,

4.2.4. fotografie pieczęci odpowiednio opisane (por. wyżej pkt 2.2.5.) w kopertach przechowywanych w pozycji pionowej w osobnych pudłach.

Część III

UWAGI W SPRAWIE SPORZĄDZANIA INWENTARZY I KATALOGÓW PIECZĘCI I TŁOKÓW

1. Inwentaryzacja pieczęci związanych z aktami.

1.1. Inwentaryzację pieczęci związanych z aktami przeprowadzać należy w kolejności zespołowej akt przechowywanych w archiwum. W zasadzie w pierwszej kolejności podlegają inwentaryzacji pieczęcie zbioru dokumentów pergaminowych, następnie papierowych (jeżeli są one wyodrębnione w zbiór osobny), następnie zaś innych akt wyodrębnionych zespołowo - np. miejskich, ziemskich, sądowych, skarbowych, wojskowych itp.

1.2. Dla każdego egzemplarza pieczęci występującej w aktach sporządza się osobną kartę inwentarzową.

1.3. Do prac inwentaryzacyjnych nad zbiorem pieczęci używa się następujących pomocy technicznych: szkła powiększającego pięciokrotnie, podziałki centymetrowej, suwmiarki metalowej do mierzenia średnicy odcisków pomieszczonych w głębokich miskach, lampy-reflektora z żarówką matową.

1.4. Karta inwentarzowa dla pieczęci związanych z aktami.

Kartę inwentarzową dla pieczęci związanych z aktami jest karta inwentarzowa znormalizowana, używana do inwentaryzacji akt (wzór NDAP-0-3). Kartę tę wypełnić należy w następujący sposób (zob. wzór nr 1):

1.4.1. Rubryka 1 - przeznaczona jest na umieszczenie znaku (skrótów z liter początkowych, nieoddzielonych kropkami), który oznacza archiwum przechowujące pieczęć np. AGAD, WAP Poznań itp.

1.4.2. Rubryka 2 - określa przynależność zespołową dokumentu lub aktu, z którym związana jest pieczęć, np. zbiór dokumentów pergaminowych oraz określa osobę (fizyczną lub prawną) właściciela pieczęci. Imię właściciela (nazwisko) wpisuje się pod nazwą zespołu dużymi literami dodając odnośny tytuł i ewent. określenie geograficzne przynależne do tytułu (np. BOLESŁAW III książę mazowiecki; WŁADYSŁAW ŁOKIETEK król polski; ANDRZEJ RÓŻA BORYSZEWSKI arcybiskup gnieźnieński itp.). W przypadku instytucji i urzędów świeckich i kościelnych podaje się najpierw nazwę miejscowości, z którą dana instytucja jest związana, potem zaś nazwę instytucji (np. SĄCZ miasto, KLASZTOR KLARYSEK; LWÓW miasto, URZĄD ŁAWNICZY itp.). W przypadku pieczęci miejskich podaje się najpierw nazwę np. KALISZ miasto. W przypadku, jeżeli właściciel pieczęci operuje w praktyce kancelaryjnej kilkoma tłokami, należy w rubryce 2 po imieniu lub nazwie właściciela podać typ pieczęci inwentaryzowanej (np. WŁADYSŁAW JAGIEŁŁO król polski, pieczęć majestatyczna; GDAŃSK miasto, pieczęć sekretna itp.). Jeżeli zachodzi pewność, że pieczęć inwentaryzowana jest falsyfikatem, należy zaraz po imieniu lub nazwie właściciela napisać dużymi literami: FALSYFIKAT, a następnie w rubryce 9 karty inwentarzowej przeznaczonej na uwagi wyjaśnić, na czym opiera się to rozpoznanie. Jeżeli nie można zidentyfikować osoby właściciela danej pieczęci, należy przeprowadzić pełny opis inwentarzowy tej pieczęci pozostawiając w rubryce 2 miejsce na imię lub nazwę właściciela pieczęci nie wypełnione, do ewentualnego uzupełnienia

1.4.3. Rubryka 3 - podaje sygnaturę dokumentu, do którego należy pieczęć. Jeżeli dokument znany był pod innymi sygnaturami, należy podać je również, ale po sygnaturze aktualnej. W przypadku dokumentów wielopieczętnych sygnaturę dokumentu należy łączyć przez numer kolejny (licząc od lewej strony dokumentu) pieczęci inwentaryzowanej (np. 3216/3 - tzn. trzecia od lewej, 961/2 - tzn. druga od lewej itp.).

1.4.4. Rubryka 4 - zawiera opis inwentarzowy pieczęci. Na pierwszym miejscu umieścić należy legendę pieczęci przytoczoną literalnie, tj. w pełnym brzmieniu, z zastosowaniem wszystkich skrótów występujących w oryginale. Legend z napisami w alfabetach niełacińskich nie należy transliterować na alfabet łaciński, ale cytować je literalnie, tj. litera po literze w alfabecie oryginału. Jeżeli legenda występuje w majuskułach, na karcie pisać ją należy również majuskułami, jeżeli zaś minuskułami - na karcie pisać ją małymi literami. Wskazane jest podać także charakterystykę epigraficzną napisu, tj. określić jego styl, np.

majuskuła lub minuskuła gotycka, pismo renesansowe itp. W przypadku ubytków w napisie miejsca brakujące należy wykropkować na karcie ilością kropek odpowiadającą (jeżeli można to ustalić) ilości liter brakujących i ująć je w nawias kwadratowy, np. + SIGILLUM-CIVITA [...] ALIS. Jeżeli napis jest kompletny, ale pewne jego fragmenty nie dają się odczytać, należy miejsca nieodczytane wykropkować ilością kropek nieodczytanych, ale nie ujmując ich w nawias kwadratowy, np. + S`JOHANNIS DEI GRACIA D . MAZOVIE DO ... ET .. REDIS CZECHO W zasadzie należy unikać uzupełnień zarówno ubytków jak i miejsc nieodczytanych wg wzoru odczytanego. Wszelkie skróty i abrewiacje występujące w napisach cytować należy wiernie, tj. z podaniem sposobu skrótu, np. + SIM · CITATIS · D`CZCOV. Jeżeli krzyż występujący zazwyczaj na początku napisu otokowego posiada kształt specyficzny (np. krzyż joannitów, maltański itd.), należy to zasygnalizować. Zaznaczyć także należy przerywniki występujące w napisie, dążąc do oddania ich kształtu (kropki, gwiazdki, rozetki itp.). Jeżeli legenda występuje w dwóch lub w kilku wierszach oddzielić je należy znakiem dwóch równoległych pionowych kresek. Jeżeli legenda występuje na wstędze lub wkomponowana jest w rysunek napieczętny, należy dodać objaśnienie, np. legenda na wstędze trzymanej przez anioła (jak na pieczęci Torunia z XV w.).

Po zacytowaniu legendy należy możliwie najdokładniej opisać rysunek napieczętny ze wszystkimi jego szczegółami, używając terminologii heraldycznej stosowanej w sfragistyce. Ważne jest rozróżnienie stron heraldycznych - strona heraldyczna lewa (herbu i pieczęci) odpowiada faktycznej prawej i odwrotnie. Herby występujące na pieczęci należy zidentyfikować i opisać. Odnosi się to również do wszystkich wyobrażeń symbolicznych, jakie występują na pieczęci.

1.4.5. Rubryka 5 - podaje datę użycia pieczęci rozwiązana wg oryginału dokumentu, do którego dana pieczęć należy. Datę podaje się w następującej kolejności: rok, dzień, miesiąc (cyframi rzymskimi), miejsce wydania dokumentu.

1.4.6. Rubryka 6 - informuje o stanie fizycznym pieczęci, tj. materiale, w jakim pieczęć jest odcisnięta (wosk, lak, ołów, przez papier itp.) oraz o kolorze odcisku w przypadku wosku i laku. Podaje się także sposób związania pieczęci z dokumentem (wytloczona na dokumencie, zawieszona na pasku pergaminu, na sznurze, odcisnięta przez papier) oraz jej kształt (okrągła, owal, mandorla). Obowiązkowo podaje się także wymiary odcisku (ale nie miski) - w przypadku pieczęci okrągłej - jej średnicy mierzonej w mm, a w przypadku pieczęci o innych kształtach (owal, mandorla) - osi dłuższej i krótszej odcisku mierzonych w mm.

1.4.7. Rubryka 7 - podaje stan zachowania pieczęci w chwili jej inwentaryzowania rejestrując wszystkie pęknięcia, wykruszenia, ubytki itp. W rubryce tej notuje się też kolejność zabiegów

konserwatorskich z podaniem daty ich wykonania oraz daty sporządzenia reprodukcji (odlewu, fotografii) jeżeli została ona wykonana.

1.4.8. Rubryka 8 - odsyła do literatury w przypadku, jeżeli dana pieczęć ją posiada. Wskazane jest również przytoczenie miejsca publikacji inwentaryzowanej pieczęci (np. ilustr[acja] w wydawnictwie źródłowym, w opracowaniu itp.).

1.4.9. Rubryka 9 - poświęcona jest na uwagi dodatkowe, np. na uzasadnienie fałszywości danej pieczęci, wykazanie ewentualnych różnic i niezgodności pomiędzy treścią dokumentu a stanem faktycznym w zakresie uwierzytelnienia aktu.

1.4.10. Jeżeli pieczęć jest dwustronna (tzw. monetowa) lub posiada *contrasigillum*, odcisk na rewersie opisuje się wg tych samych co powyżej zaleceń na osobnej karcie inwentarzowej, którą następnie spina się z kartą inwentarzową awersu. Na karcie tej wypisuje się jednak w rubryce 2 po imieniu właściciela pieczęci: REWERS PIECZĘCI lub CONTRASIGILLUM.

1.4.11. Jeżeli ta sama pieczęć występuje w kilku, kilkunastu lub (jak królewskie) kilkudziesięciu i więcej egzemplarzach wystarczy opisać inwentarzowo tylko jeden, najlepiej zachowany egzemplarz, w innych przypadkach zastępując opis odsyłaczem do karty najlepszego egzemplarza. W takim wypadku należy jednak wypełnić na karcie rubryki 1, 2, 3, 5, 6 i 7. W rubryce 4 podaje się tylko brzmienie legendy w jej aktualnym stanie zachowania.

2. Inwentaryzacja pieczęci luźnych.

2.1. Inwentaryzację pieczęci luźnych przeprowadza się w zasadzie wg trybu ustalonego dla ewidencji pieczęci związanych z aktami.

2.2. Kartą inwentarzową dla pieczęci luźnych jest karta inwentarzowa znormalizowana, używana do inwentaryzacji akt. Kartę tę wypełnia się w ten sam sposób, jak dla pieczęci związanych z aktami, z następującymi wyjątkami:

2.2.1. w rubryce 2, w miejsce nazwy zespołu podawanej przy ewidencji inwentarzowej pieczęci związanych z aktami pisać należy: „pieczęć luźna”.

Jeżeli nie można zidentyfikować osoby właściciela danej pieczęci luźnej, należy przeprowadzić pełny opis inwentarzowy tej pieczęci, pozostawiając w rubryce 2 miejsce na imię lub nazwę właściciela pieczęci niewypełnione, do ewentualnego uzupełnienia.

2.2.2. w rubryce 5 - datę pieczęci luźnej, jeżeli nie występuje ona w legendzie, rozwiązywać należy wg dat występowania tego samego odcisku w aktach lub w przypadku, gdy jest to niemożliwe, na podstawie analizy stylistycznej, epigraficznej i heraldycznej rysunku, z dokładnością możliwie do połowy stulecia.

3. Inwentaryzacja tłoków pieczętnych.

3.1. Inwentaryzację tłoków pieczętnych przeprowadzać należy w zasadzie po zakończeniu inwentaryzacji odcisków pieczętnych lub po jej znacznym zaawansowaniu.

3.2. Inwentaryzację tłoków pieczętnych przeprowadza się w zasadzie wg trybu ustalonego dla ewidencji pieczęci związanych z aktami.

3.3. Kartą inwentarzową dla tłoków pieczęci jest karta inwentarzowa znormalizowana, używana do inwentaryzacji akt. Kartę tę wypełnia się w podobny sposób, jak dla pieczęci związanych z aktami luźnymi, z następującymi wyjątkami (zob.wzór nr 2):

3.3.1. w rubryce 2 - w miejsce nazwy zespołu podawanej przy ewidencji inwentarzowej pieczęci związanych z aktami pisać należy: „Tłok pieczętny”.

3.3.2. w rubryce 5 - jeśli dany tłok nie posiada daty wrytej na typariuszu lub rączce, czas jego używania określić należy wg występujących w aktach datowanych odcisków tego tłoka lub w przypadku gdy jest to niemożliwe, na podstawie analizy stylistycznej, epigraficznej i heraldycznej rysunku, z dokładnością możliwie do połowy stulecia.

3.3.3. w rubryce 6 - podaje się materiał, z jakiego tłok i jego rączka są wykonane oraz wymiary (średnica tłoka w mm, długość rączki). W przypadku tłoków sygnetowych, należy podać materiał, z jakiego wykonany jest sygnet, a także jego wymiary w mm.

3.3.4. w rubryce 9 - wyszczególnić należy przykładowo kilka najlepszych odcisków pochodzących z inwentaryzowanego tłoka, a występujących w aktach (sygnatura akt).

4. Katalogowanie pieczęci.

4. 1. Katalogowanie pieczęci ma na celu zestawienie wszystkich egzemplarzy pieczęci wchodzących w skład danego zbioru. W tym znaczeniu katalog jest produktem końcowym inwentarza i jego dopełnieniem. W związku z tym do katalogowania pieczęci przystąpić można dopiero po zakończeniu prac inwentaryzacyjnych.

4.2. Katalog przy pominięciu szczegółowego opisu inwentarzowego wyszczególnia imię lub nazwę właściciela pieczęci, jej typ, lata skrajne jej używania oraz (przez sygnaturę) wszystkie jej odciski znajdujące się w danym zbiorze archiwalnym. W tym znaczeniu karta katalogowa jest kartą zbiorczą wszystkich odcisków danego tłoka.

4.3. Katalog (w formie roboczej, tymczasowej) posiada układ katalogu kartkowego. Ostateczną formą katalogu powinien być jednak katalog książkowy.

4.4. Kartą katalogową zbiorczą jest karta inwentarzowa znormalizowana, używana do inwentaryzacji akt (wzór NDAP-0-3). Kartę tę wypełnić należy w następujący sposób (zob.wzór nr 3):

4.4.1. Rubryka 1 - podaje znak archiwum,

4.4.2. Rubryka 2 - podaje imię, nazwisko lub nazwę właściciela danej pieczęci oraz jej bliższe określenie tj. jej typ i nazwę (np. w przypadku pieczęci królów - majestatyczna, wielka koronna, wielka litewska itp.). Rubryka ta podaje także w oparciu o daty dokumentów i akt lata skrajne używania danej pieczęci.

4.4.3. Rubryka 4 - wyszczególnia (przez sygnaturę) w s z y s t k i e odciski katalogowanej pieczęci występujące we w s z y s t k i c h zinwentaryzowanych zespołach akt danego archiwum oraz w zbiorze pieczęci luźnych. Sygnatury dokumentów, przy których znajdują się najlepiej zachowane odciski pieczętno, należy podkreślić kreską poziomą.

4.5. Wymienione wg powyższych zaleceń karty katalogowe należy podzielić na odpowiednie grupy właścicieli pieczęci (por. wyżej cz.I, pkt 2.4.), a w ich obrębie ułożyć w porządku alfabetycznym.

Wzór nr 1

	1. AGAD	2. Zbiór dokumentów pergaminowych KALISZ miasto	3. nr 541/1	
4. + SIGILLUM. CIVITAT .. ALIS - napis majuskułą wczesnogotycką w otoku. Na oblanowanych murach miejskich z bramą i dwiema basztami o spiczastych dachach 3/4 postaci trębacza zwróconego w lewo, wspartego na mieczu prawą ręką i dmiącego w róg, trzymany w lewej ręce. Z rogu zwiesza się kuliście zakończony wisior, nad rogiem ponad głową trębacza gwiazda sześcioramienna.				
5. 1425, 13.IV. Kalisz		6. Pieczęć z wosku naturalnego, bezbarwnego zawieszona na pasku pergaminowym, średnica odcisku 60 mm.	7. Stan zachowania dosyć dobry, wosk nieco łuszczący się, brzegi lekko spękane. Myta-wiosną 1958 r. Odlew-jesienią 1958 r. Fotografia-wiosną 1960	
8. Por. K.Stefański, Herb i pieczęcie m.Kalisza, Kalisz 1927 M.Haisig, Sfragistyka Kalisza t.I, Kalisz 1960, s.215 nn. także reprodukowana z odlewu		9.		

Wzór nr 2

	1. AGAD	2. Tłok pieczętny JAN III SOBIESKI król polski Pieczęć Wielka Litewska	3. Tł.1.	
<p>4. JOANNES. III. DEI GRATIA. REX. POLONIAE. MAGNUS. DUX. LITHUANIAE. RUSSIAE. PRUSSIAE. SAMOGITIAE. MASOVIAE. PODLACHIAE. KIJOVIAE. VOLHYNIAE. PODOLIAE. LIVONIAE. SMOLENSCIAE. SEUERIAE. CZERNIHOVIAEQUE napis majuskułą w otoku. Na tle zasianym drobnym ornamentem roślinnym tarcza z Pogonią, podtrzymywana przez dwa anioły. Nad tarczą korona, pod nią data 1676. Nad koroną mała tarcza z orłem, 11 tarcz herbowych ziemskich dookoła, obramowanie z liści. Sygnatura 1 K po bokach tarczy dolnej</p>				
5. 1676-1690		6. Typariusz srebrny wkłęsło ryty, rękojeść żelazna, ciężka z uszkiem do sznura i szerokim uchwytem, średnica typriusza 95 mm, długość rączki 130 mm.	7. Stan zachowania b.dobry. Rękojeść lekko zaśniedziała.	
8. M. Gumowski, Pieczęcie królów polskich, Kraków 1919, s.65 nr 131		9. Dok.perg.4207 Dok.pap. IV.5.2.I nr 16c		

Wzór nr 3

	1.	2.	3.	
		STEFAN BATORY król polski Pieczęć średnia koronna 1578-1586		
4.				
Dok. perg.: <u>4667, 3973, 3972, 3956, 1449, 1752, 4673, 6189, 6202, 6194, 6042, 6225, 6936, 7058</u> Dok.pap.: IV.5.2.H. nr <u>1, 2, 3</u> ; IV.5.3.A. nr 2, 6, 9, <u>10</u> , 11, 12, 13; IV.5.3.B. nr 10, 11, 12 Varia: <u>236, 597</u> Pieczęcie luźne: 15				
5.		6.		7.
8.				
		9.		

BIBLIOGRAFIA

1. Bascapé G., Zbiory pieczęci. Zagadnienia metod porządkowania, klasyfikacji i katalogowania (maszynopis powielony), Warszawa 1960, wyd. NDAP w serii „Przekładów z obcej literatury archiwalnej” Nr 5
2. Budka W., Reprodukowanie pieczęci, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” XV (1933).
3. Gieysztor A., Herbst St., Zarys nauk pomocniczych historii (skrypt powielony), Warszawa 1948 (sfragistyka).
4. Gumowski M., Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego, Pamiętnik Instytutu Śląskiego XII (1939).
5. Gumowski M., Herby i pieczęcie wsi wielkopolskich, „Roczniki Historyczne” XIV (1937) i odb.
6. Gumowski M., Herby miast polskich, Warszawa 1960.
7. Gumowski M., Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku, Toruń 1960.
8. Gumowski M., Pieczęcie i herby miast pomorskich, Toruń 1939.,
9. Gumowski M., Pieczęcie królów polskich. Zebrał, opisał i reprodukcjami światłodrukowymi opatrzył ..., Kraków 1919
10. Gumowski M., Pieczęcie ksiąząt pomorskich, Toruń 1952.

11. Gumowski M, Pieczęcie śląskie do końca XIV w., Historia Śląska do r.1400, t. III, Kraków 1936.
12. Gumowski M, Pieczęcie w archiwum i ich reprodukcje, „Archeion”, XIX-XX (1951).
13. Gumowski M, Haisig M., Mikucki S., Sfragistyka (zarys podręcznikowy z serii „nauk pomocniczych historii” wyd. przez Instytut Historii PAN), Warszawa 1960
14. Haisig M., Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej, *Studia Źródłoznawcze. Commentationes IV* (1959)
15. Haisig M., *Studia nad legendą pieczęci miejskich*, Wrocław 1953.
16. Kętrzyński St., *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, t.I, Warszawa 1934.
17. Maleczyński K., *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, cz.I, Wrocław 1951.
18. Nehmiz H., *Besiegelung der schlesischen Herzogsurkunden, Forschungen zum Schlesischen Urkundenbuch II, Reihe I, Bd.*, Breslau 1939.
19. Piekosiński Fr., *Heraldyka polska wieków średnich*, Kraków 1899.
20. Piekosiński Fr., (przy współudziale E.Diehla), *Pieczęcie polskie wieków średnich, Sprawozdania Komisji Sztuki PAU, t.VII, 1897-1899 i odb.* Kraków 1899.
21. Roehl E., *Über die Bildnissiegel der schlesischen Fürsten im XIII. und XIV. Jahrhundert*, „*Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*” (1892).
22. Semkowicz Wł., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii (skrypt powielony)*, Kraków 1945 (sfragistyka).
23. Stronczyński K., *Pobieżny przegląd pieczęci Piastów polskich*, Warszawa 1881.
24. Stronczyński K., *Pomniki książęce Piastów, lenników dawnej Polski*, Piotrków 1881.
25. Wittyg W., *Pieczęcie miast dawnej Polski, z.I-III*, Kraków 1905, 1907 i 1914 (do litery K).
26. Wyczańska K., *O konserwacji i reprodukowaniu pieczęci*, „Archeion” XIX-XX (1951).

Dane bibliograficzne dla poszczególnych pieczęci książęcych, królewskich i kościelnych oraz dla pieczęci poszczególnych regionów i miejscowości przynoszą prace wymienione pod nrem: 6, 7, 13 i 14.

Prace wymienione pod nrem: 6, 7, 9, 13, 19, 20, 23, 24 i 25 stanowiąc będą stałą pomoc przy opracowaniu zbioru pieczęci.